

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК:231.01

Василь Климончук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

УКРАЇНСЬКА “МАЛОРОСІЙЩИНА” – ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ СВОБОДІ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЮ

© Климончук В., 2012

Розглядаються складні процеси становлення української державності, осмислюються проблеми модернізації української нації впродовж історичної спадщини, особливостей її самоорганізації, досягнення складних процесів диференціації і самоідентифікації українців. З'ясовано значення та роль свободи у духовній сфері суспільства як чинника становлення демократичної політичної системи в Україні.

Ключові слова: політична культура, політичні міфи, демократія, цінності, політичні свободи, громадянське суспільство.

Vasyl Klymonchuk

UKRAINIAN “MALOROSIYSCHINA” IS THREAT NATIONAL FREEDOM AND CREATION OF THE STATE

We consider the complex processes of the Ukrainian statehood, conceptualized the problem of modernization of the Ukrainian nation during the historical heritage, its features of self-comprehension of the complex processes of differentiation and self Ukrainian. Explained the importance and role of freedom in the spiritual sphere of society, as a factor in the formation of a democratic political system in Ukraine.

Key words: political culture, political myths, democracy, values, political freedoms, civil society.

Утворення в кінці ХХ ст. незалежної Української держави ознаменовано виходом української нації на новий рівень самоорганізації. З огляду на процеси державотворення, що становлять основний зміст сучасного періоду в Україні, логічним є зосередження уваги вітчизняними науковцями на державознавчій проблематиці. Дослідження сутності політичної свободи в українському націогенезі, враховуючи культурно-історичний характер, є актуальним тим, що проблема свободи як чинника функціонування демократичної політичної системи є недостатньо дослідженою. Адже можна повною мірою однозначно стверджувати, що людська свобода є єдиним універсальним індикатором визначення стану рівня розвитку, а головне, ефективності функціонування усієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різного рівня норм, законів, громадянських основ буття. Відтак одним із найважливіших завдань української спільноти і сьогодні залишається – пізнати самих себе, своє минуле, яке завжди було сповнене прагнення до державності, самостійності, свободи.

Науковий аналіз дослідження політичних свобод в українському націогенезі ґрунтується на основі вивчення широкого кола джерел. Найширше вона представлена працями самих українців: М. Грушевський, Б. Кістяківський, Д. Донцов, В. Старосольський, О. Назарук, Л. Цегельський,

В. Садовський, праці яких є джерелом для вивчення багатоаспектної ідеї державотворення. Значна увага цій проблемі приділена дослідниками, праці яких побачили світ за межами України: М. Антоновича, Д. Дорошенка, В. Липинського, Н. Полонської-Василенко, І. Лисяка-Рудницького, С. Томашівського, З. Когута та багатьох інших. У сучасних гуманітарних науках ми маємо велику кількість досліджень проблем свободи під різними кутами зацікавлень, а саме: А. Колодій, А. Карась, В. Денисенко, Ф. Кирилюк, В. Цвих, А. Сіленко, В. Бебик, О. Бабкіна, В. Горбатенко, С. Наумкіна, О. Панарін та інші. Однак ця проблема недостатньо розроблена у вітчизняній політології і потребує подальшого дослідження.

Мета роботи – проаналізувати історичні форми політичної свободи в українському націогенезі, особливості їх становлення, принципи ствердження. Визначити шляхи забезпечення свободи у сучасній політичній системі.

Коріння терміна “малоросійщина” веде до московської історіографії, яка у 1740 р. в “Історії Русів” землі колишньої Русі ділить так, що Московська держава привласнює собі ім’я “Велика Росія”, а Україні надає назву “Малоросія”. Історія Московського царства, зазначає Д. Дорошенко, і Петербурзької імперії з епізодичними згадками про українців і білорусів була написана так, що Україна і Білорусь залишалися поза межами нової імперії. [5. с. 16–17]. За висновками І. Лисяка-Рудницького, Московське царство стало відомим під назвою “Росія” лише за правління Петра I. Нове ім’я Росії стало трансформуватись у дві: Велика Росія і Мала Росія. Остання назва стосувалася Гетьманської держави, яку царська Росія пізніше знищить. Термін “малороси” був ідеологічно для імперської Росії необхідним для виконання свого завдання – знищити Козацьку державу з її вольностями, залишити назву Україна в минулому і виразно окреслити великодержавницьку територію з невеликою територією Малоросії. Отже, малороси, згідно з російською науковою думкою, – це група людей, що розмовляє російською мовою, визнає спільне походження з Великою Росією і має комплекс політичних і культурних звичаїв, освячених традиціями малоросійського життя. Тому малороси схильні до визнання одноосібної влади тієї чи іншої особи або партії, надаючи їй пріоритет стосовно громадського, виборчого врядування.

На сучасному етапі розвитку світової економіки найхарактернішою і доволі активною її складовою є глобалізація наднаціонального промислово-фінансового капіталу. Однією з негативних форм прояву глобалізації доларового еквівалента фінансово-промислового капіталу була криза, з якої ще не усі країни вийшли. Кращі фахівці світу у галузі фінансового капіталу і геополітики невзможі неспростовно довести обґрунтованість тих чи інших заходів виходу з кризи, тобто інтелектуали-фінансисти не здатні вивчити сутність сучасної кризи, сформулювати необхідні для її подолання ідеї, реалізація яких відродить світову економіку і надасть їй чотири неоліберальні цінності – добродіяльності, справедливості, благорозумності і поміркованості у споживанні. Було б дуже самонадіяно ігнорувати в українському національному державотворенні усі ті складнощі і суперечності, які притаманні функціонуванню глобалізованого наднаціонального фінансово-промислового капіталу. Колишні імперські держави у сучасних умовах віддають перевагу фінансово-промислового капіталу для підкорення інших народів. Сьогодні розгортається війна за сфери впливу фінансовими засобами. Росія воліє поставити Україну в залежність від своєї політики шляхом тиску у сфері газопостачання, а також використовує для цього російськомовне населення.

Сучасні політики у боротьбі за владу намагаються говорити публічно про економічну кризу не в термінах об’єктивної реальності, а в термінах, які абстрагуються від нагальних потреб суспільства й ґрунтуються на бажаннях і утопічних ідеях. Адже основним пафосом передвиборної агітації стають обіцянки покращити матеріальне життя людей. Матеріальний добробут в українському суспільстві перетворився у смисл життя. Безсумнівно, матеріальний добробут людей є історичним контекстом розвитку цивілізації. Проте розбудова суспільно-політичного й соціокультурного добротного життя як особистого, так і суспільного, можлива лише на міцному духовному фундаменті, зокрема високій моральності й національному патріотизму, а не на хибних мріях добродійної допомоги братнього російського народу та його держави.

Історична практика українського народу засвідчує, що цілісний пафос духовної й історичної єдності українського і російського народів ґрунтується на міфах, продукованих московською імперською державницькою історіографією. Принаймні двічі в історії були спроби об'єднатися на рівних правах українців і росіян для досягнення спільного добробуту. Так, наприклад, Б. Хмельницький уклав угоду з московським царем про спільну оборону своїх земель від ворогів і про непорушність суспільно-політичного устрою Козацької держави. М. Грушевський писав, що в ті роки, коли Україна уклала угоду з московським царем, вона "...жила як самостійна держава: вибраний гетьман з радою – старшини – і військовою радою правив усім краєм. Хмельницький зі старшиною хотіли й надалі задержати такий устрій – щоб Україна самостійно правила собі сама обраними своїми людьми. Але в Москві на те не пристали, бо Московська держава не мала в собі такого свобідного устрою... зараз прислало з Москви до Києва московських воєвод з військом ніби Україну боронити, а більше, щоб Україну і самого гетьмана пильнувати" [4, с. 132–133].

З огляду на сказане, укладання Харківської угоди про здачу в оренду на 25 років землі в Криму для військово-морського флоту Російської Федерації означає, як це не парадоксально, реальну загрозу національному суверенітету й територіальній цілісності. Фахівці з історії держави і права звертають увагу на те, що народовладна політична культура більшою мірою притаманна українській нації, яка є історичним спадкоємцем вічевого устрою Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави і козаччини. Відзначаючи близькість мовної і християнської культурної традиції російського і українського народів, маємо зауважити, що з часів Московської держави, війська якої розгромили вічевий устрій Новгородської і Псковської держав-полісів, упередженість царської, пізніше імперської з часів Петра I великоросійської деспотичної влади до демократизму українців була завжди присутньою. Відомо, що Петро I започаткував для себе новий "титул влади – імператорський зі збереженням і всіх попередніх" [2, с. 186]. Своєрідним підсумком реформ Петра I став відомий "військовий артикул", де записано: "Його величність є самовладний монарх, який нікому на світі про свої дії звіт давати не зобов'язаний, але силу і владу має на всю свою державу і землі, як християнський самодержець зі своєю волею і своїм мисленням управляти"[2, с. 186].

З цього погляду горезвісним наслідком імперського духу Російської держави стовно українського народу була цілеспрямована політика його денаціоналізації. До початку існування угоди між Б. Хмельницьким та царським урядом Москви рівень загальної культури та політико-правової освіченості був дуже низьким. Відомий російський дослідник культури Московії писав, що в цій державі існували, по-перше, "церковний фанатизм, ворожість до науки, впертий застій, моральне здичавіння й затятість" [10, с. 380]; по-друге, в Московії не було тоді освічених людей. Внаслідок зростання впливу освіченої соціальної верстви козацької держави на культурне життя Московії стало зрозуміло, що для такої справи потрібні справді освічені люди; "в себе дома таких людей не було, їх стали запрошувати з Києва" [10, с. 298].

Цей екскурс в історію відносин України і Московії наведений для тих доморощених "малоросів", які під впливом міфів, створених російською імперською державницькою ідеологією, вважають українську мову, культуру, народовладну державницьку традицію менш значущими, ніж російські, менш цінними і такими, що не викликають національної гідності і поваги. Доречно нагадати, що М. Бердяєв висловив думку про відсутність серед політичної еліти колишньої Росії культурних людей. "Були культурні люди, але не було культурного середовища. Люди того часу жаліються, що вони оточені темрявою, що їх ніхто не розуміє і ніхто їм не співчуває" [1, с. 58]. Варто зауважити, що вищий рівень політичної і духовної культури Козацької держави викликав у різних соціальних верств Російської імперії неоднозначну реакцію. "Київська наука була в Москві справою нечуваною й тому справляла різне враження: одні ставилися до неї з повним співчуттям і бажали їхати до самого Києва для більш широкої освіти; інші, вірні старим звичаям, запідозрювали в ній щось зловісне й небезпечне" [10, с. 262].

Подібну ситуацію ми спостерігаємо й сьогодні. Московські правителі усвідомили, яку небезпеку становить демократизація в Україні, особливо свобода слова, а тому вони мобілізували в Криму, на Сході і Півдні нашої країни усі антиукраїнські сили, серед яких найчисленнішою є

частина суспільства, яку можна назвати “малоросійською”, – прихильники комуністичної ідеології та русифікована частина населення, насамперед ті, хто ідентифікує себе з російською мовно-культурною спільнотою, чия свідомість містить у собі хибні ідеї про загрозу їхньому життю з боку українських націоналістів.

Специфічною особливістю індустріального регіону України є якісна відмінність етнокультурного складу його мешканців. Після закінчення війни у цей регіон для відновлення шахт, заводів і фабрик було організоване переселення молоді з різних регіонів СРСР. Заклик тодішньої влади і партійних лідерів до молоді відродити Донецьк, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків супроводжувався організованим набором молоді, особливо комсомольського активу до праці в індустріальному регіоні. Після звільнення України від фашистських загарбників відчутно активізується економічне і суспільно-політичне життя східного і південного регіонів. У цьому зв'язку необхідно наголосити, що молодь за комсомольським покликом стала соціально-активною силою відродження і розбудови індустріального краю України. Ідейно-комсомольський характер молодіжного руху за відродження Донбасу визначив і характер свідомості цього соціального прошарку. Серед них культивувалися ідеї комуністичного будівництва під керівництвом вождя світового пролетаріату Леніна, що, звичайно, впливало на світогляд і розвиток комуністичної самосвідомості. Центральною ідеєю для молоді, яка відбудовувала індустріальні області України, була ідея побудови соціалізму, яка служила критерієм моральної і політичної оцінки їх особистої праці. На благо суспільства була спрямована і уся практична діяльність комсомольських осередків.

Період відродження індустріальних регіонів України після закінчення війни як етап у поступальному розвитку українського суспільства визначився притаманним тому часові розумінням ідейно-світоглядних засад, у яких втілювалися суспільно-політичні та духовні проблеми доби. При цьому принагідно зауважимо, що антиукраїнська політика сталінсько-берієвського режиму була скерована проти національно-патріотичних сил західних регіонів. Основний удар був нанесений тим політичним силам, які сталінізм називав буржуазно-націоналістичним елементом, до якого зарахували їхніх лідерів, зокрема С. Бандеру. Старі компартійні ідеологічні мірки й вимоги сталінського тоталітаризму виявилися недостатніми для знищення української національно-державницької ідеології, якої дотримувалася інтелігенція західних областей України. Основним методом боротьби сталінського режиму проти українців було фізичне знищення лідерів національного руху. Цю думку висловив С. Кульчицький, який досліджував проблему сталінських репресій у повоєнну добу: “Масові репресії у повоєнний період були застосовані диктатором щодо населення здобутих у 1939–1945 рр. нових регіонів. Особливо жорстокий терор силові органи чинили на території західних областей України. Підпільно-партизанська війна ОУН і УПА точилася у великих масштабах аж до початку 1950-х років. Одночасно з терором, спрямованим на радянізацію нових регіонів, Сталін почав готувати масові репресії на основній території країни. Зацьковане й замордоване суспільство не знаходило в собі сили для опору. Становище врятувала тільки смерть диктатора” [8, с. 550].

Прагнення пояснити народу масові репресії в Україні спиралися на догму про існування класової боротьби проти буржуазного націоналізму. Якщо взяти до уваги історичну практику денационалізації і русифікації українського народу імперською Російською державою, то вищезгадані міркування про фізичне знищення української національно-патріотичної еліти у повоєнні роки потребують, на наш погляд, деяких уточнень. По-перше, значна частина українських земель, які були під владою козацької старшини, після об'єднання в 1654 році з Московським царством, згідно з Березневою угодою та “Жалуваною грамотою царя Олексія Михайловича Війську Запорізькому”, отримала автономну територіально-адміністративну одиницю. Означеним вище документом “юридично оформлено входження України до складу Росії та визначено її правове становище... збереження у недоторканості суспільного ладу України, попередній порядок управління і судову систему, за козацтвом – попередніх прав та привілеїв” [8, с. 85].

Ознайомлення московської правлячої верхівки на чолі з самодержцем-царем із козацькою державницькою культурою зумовило зробити висновок про її загрозу для існуючої політичної системи Московії. В. Горобець, досліджуючи політичну систему Гетьманату, дійшла висновку, що

“...механізм функціонування політичної влади в козацькій Україні дозволяє охарактеризувати політичний режим Гетьманату як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії, і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої” [3, с. 281]. Характерною особливістю тогочасної суспільної свідомості, що мала визначальний вплив на формування козацької ідеї, було те, що цінності “прав і вольностей” посідали домінуюче місце.

Звернення до козацької доби завжди означало звернення до справжніх українських національних джерел народовладдя. Ця думка доволі чітко виражена відомим канадським дослідником українського походження З. Когутом. Він вважає, що “...незважаючи на внутрішню суперечливість і нечіткість визначення своїх прав і вольностей, українці визнавали їх колективним символом певних політичних, соціальних й адміністративних норм, обґрунтованих законом та історичною традицією” [6, с. 64]. Розглядаючи свої права і вольності, українське суспільство впродовж багатьох століть визнавало за собою потребу і можливість брати активну участь у формуванні політичних інститутів влади, що вимагало оберігати їх реально існуючі можливості бути економічно, духовно і політично незалежним. Під терміном “права” козацька спільнота розуміла “виборність органів публічної влади”, “роль колективних органів (рад)” [7, с. 64].

Національне самоусвідомлення проходить через усю історію розвитку суспільства, його зв'язків з іншими країнами, особливо сусідніми. Українське національно-демократичне відродження вимагає сьогодні нового світобачення, світорозуміння з урахуванням суспільно-політичної практики минулих поколінь і минулих політичних союзів, взаємин народів, які перебували у складі однієї держави-імперії. Частина сучасного українського суспільства, особливо індустріальних регіонів Сходу, Півдня та Криму, виявилася не повністю суб'єктивно підготовленою до сприйняття української національної державницької культури, мови. Частково свідомість вказаних спільнот виявилася вписаною у російсько-імперську державницьку політичну культуру, у якій в центрі стоять не права і свободи громадян, а великодержавницькі інтереси і амбіції. Політична промосковська заангажованість суспільної свідомості значної частини російськомовного населення України розглядає українську державу з позицій її спроможності служити Російській державі, бути слухняною у її геополітичній стратегії.

Для “малоросів” характерні дві основні риси: по-перше, українофобія; по-друге, русофільство. Малоросійщина ґрунтується, по-перше, на абсолютизації Російської держави у її ролі на життя і діяльність українського народу та його держави; по-друге, не знаючи правдивої історії України, ця група суспільства під впливом московської державницької ідеології сформувала свою політичну суб'єктність на основі містичної версії про генетичну спадкоємність Московської держави звичаєво-правових традицій Київської Русі. Згідно з московською державницько-ідеологічною версією, українська нація з її політичними інститутами сформувалася в єдності з російською державністю. Ось тут і висувається на перший план створений російською наукою міф про те, що Київська Русь була першою фазою російської історії, “слідом за росіянами цю тезу сприймає безкритично й західний світ, і нам ще довго доведеться проти цих закоренілих поглядів (чи пересудів) боротися” [9, с. 25].

Аналізуючи стан національної самосвідомості, політичної і громадянської суб'єктності сучасного українського суспільства, слід зазначити, що подальша перспектива розвитку держави, національної економіки, культури, науки, медицини й освіти можлива за умови критичного переосмислення своєї історії та засудження тих країн, їх політичних сил та лідерів, які організували військову окупацію України, розгорнули широкомасштабні репресії проти національно-патріотичної інтелігенції та заможних селян, які уміли господарювати. У той самий час, як в країнах колишнього соціалістичного табору та держав Прибалтики народи дали свою оцінку загарбникам, очистили свою свідомість і самосвідомість від ідей і міфів комуністичного тоталітарного режиму, частина українського суспільства, особливо “малороси”, дають і нині неадекватну оцінку вождям більшовизму та особам царської влади Російської імперії. Водночас проросійськи орієнтовані партії та їх лідери наживають чималий політичний капітал від спекулятивного використання ідей і міфів про братерські відносини Російської держави і України.

Термін “братерські відносини” між Російською державою і українським народом має стати для українського суспільства національно-патріотичним імпульсом і визначальним у критиці імперських амбіцій сучасного керівництва Російської Федерації. Безсумнівно, що народи Білорусії, Росії та України мають спільні духовні цінності, зумовлені історичним розвитком у лоні православної церкви. Розвиваючись у спорідненому духовному соціокультурному просторі, ці народи не можуть продукувати міжнаціональні напруження й конфлікти без втручання політики і політиків.

Саме прагнення правди і свободи підтримує постійний і незгасимий український національно-державницький дух. Цей фундаментальний висновок полягає у тому, що сучасна держава має формувати український громадянський вільнолюбний патріотизм. Звідси широкий спектр можливостей подолати, з одного боку, деякі прояви українського націоналістичного радикалізму, з іншого, – малоросійщину. Українська національна ментальність невіддільна від рідної мови. Національна мова – це водночас і різновид мислення, функціонування ментальності, в якій завжди присутнє генетичне начало національної самосвідомості. Стосовно національної держави і державної мови, то вони історично знаходяться у генетичній єдності, в русі та визначають здатність формувати національний світ соціокультури, політики, економіки. Державна мова і національна держава отримують усталеність суспільного життя та перетворюють продукт вільного мислення у національну ідею. Державна мова, якщо всі лідери політичних сил нею володіють, поєднує усі духовні сили і здібності, творить національно-державницький дух цілісним. Наявність в українському суспільстві значної частини громадян, які не володіють українською мовою, а вважають себе російськомовними, тобто “малоросами”, створює соціально-психологічну передумову, яку можна визначити так: “В наше національне “Я” не бажають входити ті, хто вважають українську національну державу чужою”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века / Н.А. Бердяев // *О России и русской философской культуре*. – 1990. – №2–4.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов – Киев – Санкт-Петербург, 1900. – 482 с.
3. Горобець В.М. Політична система Гетьманату / В.М. Горобець // *Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності* / гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
4. Грушевський М.С. Історія України / М.С. Грушевський – К.: Либідь, 1992. – 228 с.
5. Дорошенко Д. Історія України: в 2-х т. / Д. Дорошенко – Т.1: До половини XVIII ст. – К.: “Глобус”, 1991. – 238 с.
6. Козут З. Російський централізм і українська автономія / З. Козут – К., 1996. – 223 с.
7. Кульчицький В.С. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тишик – Львів: Вид-во “Світ”, 1996. – 295 с.
8. Кульчицький С.В. Політична система в останні роки сталінської диктатури / С.В. Кульчицький // *Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності* / гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
9. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 520 с.
10. Пыпин А. История русской литературы: в 2-х т. / А. Пыпин. – Т.2. – СПб., 1962. – 552 с.